

DEHQON XO'JALIKLARI FAOLIYATINI RIVOJLANISHINI BAHOLASHNING TIZIMLI YONDASHUVI

Ergashov Yashnarbek Istamovich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

“Ekonometrika va statistika” mutaxassisligi tayanch doktoranti,

Tel: +99897-804-87-77

Elektron pochta: yashnar4144@gmail.com

ANNOTATSIYA

Dehqon xo'jaliklari faoliyatini rivojlantirishini baholashning tizimli yondashuvi nazariy jihatlarini yoritilgan. Dehqon xo'jaligi faoliyatining rivojlanishi uchun yangi yondashuvlarni, model va usullarni izlash hamda joriy etish haqida keng bayon etilgan. Dehqon xo'jaligi faoliyatining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar o'rganilgan.

Tayanch so'zlar: *Dehqon xo'jaligi, agrar sektor, agrar tarmoq, qishloq xo'jalik ekinzorlari va ko'chatzorlari, chorvachilik, tabiiy-iqlim, sabzavotchilik, bog'dorchilik, tabiiy-iqlim sharoit, meva-sabzavotchilik va uzumchilik.*

АННОТАЦИЯ

Освещены теоретические аспекты системного подхода к оценке развития агрохолдингов. Широко описан поиск и внедрение новых подходов, моделей и методов развития сельскохозяйственной деятельности. Изучены факторы, влияющие на развитие сельскохозяйственной деятельности.

Ключевые слова: *Сельское хозяйство, здоровое потребление, аграрный сектор, аграрная сеть, сельскохозяйственные угодья и питомники, животноводство, природный климат, овощеводство, садоводство, природно-климатические условия, плодовоовощеводство и виноградарство.*

ABSTRACT

The theoretical aspects of the systematic approach to the evaluation of the development of agricultural holdings are covered. The search for and implementation of new approaches, models and methods for the development of agricultural activities is widely described. Factors affecting the development of agricultural activity have been studied.

Key words: *Agriculture, healthy consumption, agrarian sector, agrarian network, agricultural fields and nurseries, animal husbandry, natural climate, vegetable growing, horticulture, natural climatic conditions, fruit and vegetable growing and viticulture.*

KIRISH

Dehqon xo'jaligi global oziq-ovqat xavfsizligi uchun muhim bo'lsa-da, u atrof-muhit degradatsiyasiga va iqlim o'zgarishiga eng katta hissa qo'shmoqda. Dehqon xo'jaligi ishlab chiqarish intensiv ravishda tabiiy resurslarga (masalan, tuproq, suv) tayanadi va dehqon xo'jaligining beqaror amaliyotlari resurslarning sezilarli darajada kamayishiga yordam beradi. Noto'g'ri drenaj tizimlari odamlar va hayvonlarda bakterial, virusli va parazit kasalliklarga olib keladigan suvning to'kilishiga olib kelishi mumkin. Global miqyosda antropogen issiqxona gazlari chiqindilarining (jumladan, azot oksidi, metan va karbonat angidrid) taxminan 10-12% dehqon xo'jaligi hissasiga to'g'ri keladi, ularning aksariyati dehqonchilik jarayonida hosil bo'ladi. Dehqon xo'jaliklarida hayvonlarning go'ngi, ekin qoldiqlari, o'g'itlar va pestitsidlar kabi kimyoviy moddalar kabi chiqindilar atrofdagi suv havzalariga kirib, suv tarkibini va suv ekotizimini o'zgartirishi mumkin. Yerni aylantirish va pestitsidlar va o'g'itlardan foydalanish kabi amaliyotlar tufayli dunyodagi amfibiya turlari kamaydi. Dehqon xo'jaligining atrof-muhitga ta'siri keng va mahalliy (masalan, dehqon xo'jaligi hududidagi tuproqda fosforning ko'payishi), mintaqaviy (masalan, fermani o'rab turgan suv havzalarining evtrofikatsiyasi) va global (masalan, iqlim o'zgarishiga olib keladigan issiqxona gazlari emissiyasining ko'payishi) bo'lishi mumkin.

Dehqon xo'jaligi loyihalarining tabiati, jumladan, ko'plab yillik faoliyati bilan shug'ullanadigan mavjud fermer xo'jaliklari, bu sektor uchun foydalanishni murakkablashtirgan bo'lishi mumkin. Qishloq yerlarini qayta qurish, ekinsiz yoki yarim tabiiy hududlarda intensiv boshlash yoki dehqon xo'jaligi uchun yerlarni drenajlash ishlarini tashkil etishni o'z ichiga olgan loyihalarga taalluqlidir. Belgilangan chegaradan oshib ketgan, tabiiy meros hududi qo'riqlanadigan hudud ichida yoki yaqinida joylashgan yoki atrof-muhitga sezilarli ta'sir ko'rsatishi taxmin qilinayotgan har qanday loyiha dastlabki amaliyotdan o'tishi kerak. Agar loyiha ta'siri muhim deb hisoblansa, tashabbuskordan atrof-muhitga ta'sir to'g'risidagi bayonot bilan birga rozilik olish uchun ariza topshirishi kerak. Dehqon xo'jaligi qoidalarining asosiy maqsadi muhim ekologik va yoki tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan joylarni dehqon xo'jaligini rivojlantirish ishlaridan himoya qilish va dehqonchilikning bioxilma-xilligi va tarixiy landshaftini kelajak avlodlar uchun saqlab qolishdir.

Qishloq joylarini qayta qurish, ekinsiz yoki yarim tabiiy asosda intensiv yerlarni drenajlash ishlarini tashkil etishni o'z ichiga olgan bo'lgan joyga taalluqlidir. Belgidan oshib ketgan, meros hududi qo'riq tabiiy hudud yoki yaqinida yoki atrof-muhit ichida ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan har qanday qayta ishlash nazoratdan

o'tishi kerak. Agar kiritilganning ta'siri deb hisoblansa, tashabbuskordan atrof-muhitga ta'sir to'g'ridan-to'g'ri birgalikda berilishi bilan rozilik olish uchun ariza topshirishi kerak. Dehqon xo'jaligining ekologik rivojlantirish ishlaridan himoya qilish va kelajak avlodlar uchun saqlab qolishdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Dehqon xo'jaligi sektori global oziq-ovqat xavfsizligi va iqtisodiyotida hal qiluvchi rol o'ynaydi, lekin u orqali yerlarni tozalash, suvni boshqarish, o'g'it va pestitsidlardan foydalanish kabi amaliyotlar orqali atrof-muhitning degradatsiyasi va global isishga eng katta hissa qo'shuvchilardan biridir. Ushbu tadqiqot dehqon xo'jaligida atrof-muhitga ta'sir ko'rsatish ko'rsatkichlari va atrof-muhitga ta'sirni baholash usulidan foydalangan holda dehqon xo'jaligi amaliyotlarining atrof-muhitga ta'sirini tizimli baholash va monitoring qilish uchun geofazoviy asosni taklif qiladi.

Dehqon xo'jaligini rivojlantirish usulini to'rtta asosiy bosqichi uchun geofazoviy yondashuvlar aniqlanadi va sintezlanadi:

- 1) skrinining;
- 2) qamrovni aniqlash;
- 3) ta'sirni bashorat qilish va baholash;
- 4) ta'sirni boshqarish, monitoring va kuzatish.

Tadqiqot turli xil bosqichlari uchun ko'p mezonli qarorlar tahlili masofadan zondlash va geofazoviy usullarning imkoniyatlarini ko'rsatadi. Taklif etilayotgan tizim moslashuvchan fazoviy va vaqtinchalik (kunlikdan yillik) ta'sirlarni baholashi mumkin.

Dehqon xo'jaligini rivojlantirishning global dasturlari barqaror va barqaror oziq-ovqat ishlab chiqarish tizimlarini mustahkamlash orqali emissiyalarni kamaytirish va issiqxona gazlarini olib tashlashni kuchaytirish orqali iqlim o'zgarishini yumshatishga yordam berishi mumkin. Dehqon xo'jaligini rivojlantirish bo'yicha global dasturlar tomonidan ilgari surilgan aralashuvlar dehqon xo'jaligi va unga aloqador tarmoqlarda sof issiq gazlar emissiyasini yoki emissiya intensivligini kamaytirishda ulkan salohiyatni ko'rsatdi. Oziq-ovqat xavfsizligini o'z ichiga olgan siljish uchun global dehqon xo'jaligini rivojlantirish ishlarni birinchi o'ringa qo'yishi kerak.

Dunyoning ko'plab mamlakatlari Parij kelishuviga milliy darajada aniqlangan hissalarida ustuvorlik sifatida dehqon xo'jaligini yumshatish maqsadlariga (80%) va moslashish strategiyalariga (64%) kiritdilar. Ba'zi mamlakatlar qishloq xo'jaligi bilan bog'liq issiqxona gazlarini kamaytirish maqsadlarini ichki resurslar bilan amalga oshirishni rejalashtirmoqdalar, boshqalari esa xalqaro moliyaviy yordam sharti bilan xalqaro moliyaviy yordam sharti bilan maqsadlarni o'z ichiga oladi. Birlashgan

Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlari ham iqlim o'zgarishi va uning oqibatlariga qarshi kurashish uchun shoshilinch choralar ko'rishga chaqiradi. Ikki tomonlama va ko'p tomonlama moliyalash tashkilotlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan global dehqon xo'jaligini rivojlantirish dasturlari investitsiyalarni mamlakatlar yoki boshqa milliy dehqon xo'jaligini rivojlantirish dasturlarida belgilab bergan ustuvorliklarga muvofiqlashtirish choralari ko'rmoqda.

Ushbu dasturlar dehqon xo'jaligiga iqlimga mos keladigan investitsiyalarga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan qo'shimcha iqlim moliyalashtirish manbalaridan foydalanishi mumkin. Global dehqon xo'jaligini rivojlantirish dasturlari portfeli bo'ylab issiqxona gazlarini yumshatish bo'yicha qo'shma imtiyozlardan foydalanish imkoniyatlari har tomonlama tahlil qilinmagan. Ba'zi tahlillar faqat cheklangan dehqon xo'jaligi aralashuvi portfellarini va kamaytirish potentsialini qamrab oladi. Yirik global rivojlanish tashkilotlari tomonidan amalga oshirilayotgan tanlangan global dehqon xo'jaligini rivojlantirish dasturlarida issiqxona gazlari ta'sirini yumshatishning birgalikdagi foydalari haqida dalillar keltirildi.

Meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlab chiqaruvchi korxonalar, xususan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari marketingining shakllanishi va rivojlanishiga ko'plab omillar ta'sir etadi. Ularni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

- a) tabiiy-iqlim sharoitlar;
- b) moddiy-texnik va ilmiy-texnologik sharoitlar;
- v) tashkiliy-iqtisodiy sharoitlar;
- g) ijtimoiy sharoitlar.

Ko'p sonli raqobatchilarga nisbatan bozorda o'z mavqeyni egallashda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni vaqtida takomillashtirib borish va yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarishni tashkil qilish muhim o'rin tutadi.

Tahlillarimiz ko'rsatishicha, meva-sabzavot va uzum mahsulotlari raqobatbardoshligini oshirish vazifalarini hal etishda yangi bozorlarni topish va o'zlashtirish muammosi yil sayin dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu munosabat bilan har qanday korxonada bu sohadagi tadqiqot, tahliliy ishlarni olib borish juda muhim hisoblanadi. Yangi bozorlar mahsulot raqobatbardoshligini va sotish faoliyatining rentabelligini keskin o'zgartirishi, shuningdek, mahsulotni yangi bozorga chiqarib, uning hayot siklini uzaytirishi mumkin.

Shuni inobatga olish kerakki, talabning mavsumiy o'zgarib turishi tufayli bir mahsulotni har xil davlatlarning turli nuqtalarida muvaffaqiyatli sotilishiga erishsa bo'ladi. Yangi bozorlarda sotuvlar hajmining oshishiga esa, birinchi galda, arzon ishchi kuchi, soliqlar va bojxona to'lovlarning ancha past darajasi hamda yangi bozorlardagi bir qator boshqa omillar hisobidan erishish mumkin. Yana bir gap.

Tovarning raqobatbardoshligini yanada oshirish uchun, agar ichki bozorda uning raqobatbardoshligi keskin pasaygan bo'lsa, yangi bozorlarga chiqishga urinish juda muhim.

Fikrimizcha, bu mahsulotlarga talab turli omillar ta'siri ostida dinamik ravishda o'zgarib boradi. Masalan, reklama va ilmiy tadqiqotlar tavsiyasi bo'yicha ma'lum bir navdagi shaftoliga talab ortadi, mavjud shaftoli daraxtlari esa ayni paytda talabning o'sishini qondirish imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Shaftoliga talab va taklifni muvofiqlashtirish, ya'ni bu mevaning taqchilligini yo'q qilish uchun yangi ko'chatlar hosilga kurgunga qadar bir necha yil talab etiladi. Meva va uzum mahsulotlari bozori o'z faoliyati hamda bu jarayonni tashkil etish va tartibga solishda ushbu xususiyatni hisobga olishi zarur.

Agrar sektor quyi majmuasining o'ziga xosliklari tufayli tarmoqda, ayniqsa, meva, uzum va sabzavot ekinlarining ayrim turlari hosilini to'plash unchalik mexanizatsiyalashmagan. Shu bois bu boradagi amallar uchun katta mehnat xarajatlariga ehtiyoj seziladi. Bu esa moddiy va mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligiga, ayrim ishlab chiqarish jarayonlarining mavsumiylik koeffitsientini oshirishga ta'sir etadi.

Sabzavotchilik, bog'dorchilik va uzumchilikda unchalik mexanizatsiyalashmagan texnologik jarayonlarning mavjudligi konstruktorlar va olimlarni birinchidan, oson mexanizatsiyalashtiriladigan navlarni, ikkinchidan, yangi mexanizatsiya vositalarini yaratishga undashi lozim. Bu muammolarning muvaffaqiyatli hal etilishi agrar sektorning quyi majmuasi samarali faoliyat ko'rsatishida, bozorni iste'molchilar talabi katta bo'lgan sifatli va arzon mahsulotlar bilan to'ldirishda muhim omil hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish, ularni sanoat usulida qayta ishlash va iste'molchilarga yetkazib berish bo'yicha xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish juda muhim. Ko'plab davlatlar, masalan, Gollandiya, Italiya, Fransiya va boshqa mamlakatlarda eng yangi ilmiy yutuqlar va nanotexnologiyalardan foydalanish asosida agrar mahsulotlar bozorini tashkil etish bo'yicha boy tajriba to'plagan. Respublikamizga xos bo'lgan xususiyatlarni hisobga olgan holda bu tajribalarni amaliyotga keng joriy qilish zamonaviy texnologik asoslarda agrar mahsulotlar ishlab chiqarishda yangilanish jarayonini tezlashtiradi.

O'z ilmiy ishlanmalari va ilg'or xorijiy tajribalarni uyg'unlashtirish qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorining ko'plab muammolarini samarali hal qilishga va shu tariqa insonlarning doimiy o'sib boradigan ehtiyojlarini, ayniqsa, assortiment va sifat jihatidan to'laroq qondirishga imkon beradi.

Agrar mahsulotlar bozori faoliyat ko'rsatishining samaradorligiga ta'sir etuvchi muhim omil hisoblangan tashkiliy-iqtisodiy sharoitlar xo'jalik yuritish va mulkchilik shakllari, narxning shakllanish tizimlari, bozor munosabatlari qatnashchilarini rag'batlantirish, soliqqa tortish, kreditlash, moddiy-texnika resurslari bilan ta'minlashni tashkil qilish, tayyor mahsulotni sotish va boshqalardan tarkib topgan.

Agrar mahsulotlar bozori faoliyat ko'rsatishining tashkiliy-iqtisodiy omillari tarixan umumiy ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy shart-sharoitlar bilan bog'liq holda uzoq vaqt davomida shakllanadi. Xo'jalik yuritishning bozor tamoyillariga o'tish agrar mahsulotlar bozori faoliyat ko'rsatishining amaldagi tashkiliy-iqtisodiy sharoitlariga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Ular faoliyat ko'rsatuvchi asosiy shaklga aylangan fermer xo'jaliklari shirkat korxonalari va nisbatan yirik yakka tartibdagi dehqon xo'jaliklarini isloh qilish asosida tashkil qilingan va bu jarayon jadal davom etmoqda.

Agrar sektorning quyi majmuasida xo'jalik yuritishning fermerlik shakllari keng tarqalganligi ko'plab omillar bilan asoslanadi. Xususan, ular shaxsiy va jamiyat manfaatlari uyg'unlashuvini yaxshi ta'minlaydi, xodimlar mehnati va ishlab chiqarishni oqilona tashkil qilish, zamonaviy moddiy-texnika resurslaridan samarali foydalanish uchun qulay sharoitlar yaratadi. Dehqon xo'jaliklari, qoidaga ko'ra, faoliyatini oila a'zolarining mehnatidan foydalanish asosida amalga oshiradi va avvalo, o'z ehtiyojlarini qondirish uchun mahsulot yetishtiradi. Shaxsiy ehtiyojlar qondirilgandan so'ng qolgan ortiqcha mahsulot bozorga chiqadi va tovar-pul munosabatlari ob'ektlarini ifodalaydi. Qishloq joylarda mehnatni qo'llashning asosiy sohasi katta hududiy makonni qamrab oladigan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi hisoblanadi.

Dehqon xo'jaligi uchun minitexnikalar ishlab chiqarish masalalarida taraqqiyot mavjudligiga qaramay, yakka tartibdagi kichik dehqon xo'jaliklari hali o'z agrar mahsulotlari ishlab chiqarishida zamonaviy mexanizatsiya vositalaridan keng foydalanish imkoniyatidan mahrumlar. Yakka tartibdagi kichik dehqon xo'jaliklarida ishlab chiqarish jarayonlarining asosiy qismi qo'l mehnatida amalga oshiriladi. Bu agromahsulotlar ishlab chiqarish samaradorligi, mazkur ekinlar hosildorligi va mahsulotning bozor narxlar darajasiga ta'sir etadi. Bundan tashqari, yakka tartibdagi kichik dehqon xo'jaliklari sharoitlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash, tashish, iste'molchilarning so'rovlari bo'yicha assortiment va navlarga saralash va guruhlashni oqilona tashkil qilish zarur. Agrar mahsulotlarning bir qismi yo'qolib qoladigan va yakunda iste'molchilarga yetib bormaydigan holatlar ham tez-tez uchraydi. Iqtisodiyotning agrar sektorida, jumladan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishda xo'jalik yuritishning agrosanoat birlashmalar,

agrofirmalar kabi shakllari va qishloq xo'jalik va qayta ishlash sanoati ishlab chiqarishi sintezining har xil turlari paydo bo'ldi.

Dehqon xo'jaligini qo'llab-quvvatlash, sohaning eksport potensialini oshirishda davlat dasturlarining muvofiqlashtiruvchi rolini alohida ta'kidlash lozim. Bunday dasturlar ustuvor ravishda quyidagilarni ko'zda tutishi maqsadga muvofiq: - qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ichki va tashqi talabni yetarli darajada qondira oluvchi barqaror hajmlarini ta'minlash; - meva-sabzavotlar eksportini rag'batlantirishda moliya-kredit va soliq mexanizmlaridan samarali foydalanish; - qishloq xo'jaligi texnika va texnologiyalari importini amalga oshirishda subsidiyalar, dotatsiyalar va bojxona imtiyozlarini joriy etish; - qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini ta'minlashning tashkiliy va huquqiy asoslarini takomillashtirib borish.

Dehqon xo'jaliklarining agrar sohani rivojlantirishdagi salohiyatidan yanada kengroq foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Dehqon xo'jaligi mahsulotlari, shu jumladan oziq-ovqat va boshqa ekinlar va chorvachilik o'zaro munosabati bilan belgilanadi:

- tabiiy resurslar - tuproq, suv, harorat, o'simlik dunyosi va biofizik doirasi fauna;
- ananaviy amaliyotlar;
- davlat siyosati (masalan, yerga egalik qilish, marketing, hayvonlarning farovonligi, mehnat munosabatlari);
- xalqaro savdo shartnomalari;
- jamoatchilik fikri va tashvishlari;
- ekologik tebranishlar.

XULOSA

Yuqoridagi o'zaro tasirlar natijasida dehqonchilik tizimlari paydo bo'ladi. Dehqonchilik tizimi belgilanishi mumkin elementlarning tanib olinadigan nisbatdagi birikmasi sifatida, ular oldindan belgilangan muddat davomida kutilgan miqdorda kutilgan standartdagi identifikatsiya qilinadigan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaradi. Aksariyat hollarda ikki tizimning tarkibiy qismlari qarama-qarshidir komponentlar spektrining uchlari, har qanday tizimda ishlab chiqarish miqdori asosan maydon 1 birlik uchun hosil bo'lsa-da, tizim turiga keskin tasir qiladi. Yetishtirilgan hosilning to'g'ri bahosini olish uchun zarur bo'lgan ishlarning tabiati agrobizneslariga mos keladigan hosilni baholash yondashuvlari bilan taqqoslangan va shunga o'xshash o'lchamdagi (taxminan 1 million ga) dehqon xo'jaligining ishlab chiqarishini baholashimiz mumkin.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 oktabrdagi «Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, qishloq xo'jaligi ekin maydonlaridan samarali foydalanish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5199-son farmon. // Xalq so'zi, 2017 yil 10 - oktabr.
2. Raximov A.N. Aholiga xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishini yekonometrik modellash (Qashqadaryo viloyati): iqt. fan. fal. dok. diss.– T.: TDIU, 2020.–165 b.
3. Jo'raev A.M. Agrar sohada islohotlarni yanada chuqurlashtirish muammolari va yechimlari. –T.: Mehnat, 2019.-236 b
4. Бостром Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. 496 с.; Люгер Д.Ф. Искусственный интеллект. Стратегии и методы решения сложных проблем. М.: Вилямс, 2005. 864 с.
5. Росс А. Индустрии будущего. М.: АСТ, 2017. 288 с.; Сигел Э. Просчитат будущее. Кто кликнет, купит, совет или умрет. М.: Алпина Паблишер, 2018. 374 с.; Шваб К.М. Четвертая промышленная революция. М.: Эксмо, 2017. 288 с
6. Мухамедиева Д.Т. Статистическое моделирование в сельском хозяйстве с применением теории нечетких множеств.Ташкент: Институт кибернетики НТЦ «Современные информационные технологии». 2004. –200 с.
7. Ahmedov U.Q. Qishloq joylarida uy xo'jaliklarining qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish faoliyatini rivojlantirish: avtoref. dis. ... iqt. fan. PhD, – T., 2019 y.
8. Alimova M.T. Hududiy turizm bozorining rivojlanish xususiyatlari va tendensiyalari. Monografiya. T.: “Iqtisodiyet”, 2021y., 282b., B. 126
9. Федорченко А.В. Израильский вариант развития аграрного сектора экономики.// М.: Проблемы современной экономики, № 3/4, 2019